

УДК 17.022.1:37.034

С. Б. Пономаревський,
кандидат філологічних наук, доцент
(докторант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ)
diaspora@meta.ua

РЕЛІГІЙНА ТЕРПИМІСТЬ І МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ У СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ КООРДИНАТ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ФОРМУВАННЯ ЇХ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНЦІВ У РОСІЇ)

У статті проаналізовано специфіку релігійної терпимості та міжкультурного діалогу як складових системи ціннісних орієнтацій на прикладі їх практичного використання та формування засобами освіти в умовах українського освітнього простору у Російській Федерації. Крім того, побіжно згадуються також інші компоненти ціннісної системи (міжетнічна толерантність, етнічне взаєморозуміння тощо), вагомі для процесів формування цієї системи у мультикультурному суспільстві. Розглядається важливість формування аксіологічних компонентів (в умовах Росії) відповідно до загальноприйнятих міжнародних документів і декларацій.

Постановка проблеми. У сучасному глобальному світі на зміну класичним ідеологіям приходять цивілізаційні світогляди – ціннісні системи, притаманні культурним спільностям людей і рівню культурної ідентифікації. Відтак, ідентифікація особистості поступово відбувається за ознаками ціннісного порядку. Для українців закордоння останнє набуває особливої актуальності в умовах співжиття з іншими народами і необхідністю формування такої ціннісної системи, яка дозволяє ефективно мотивувати свою діяльність і поведінку у багатоетнічному суспільстві. У зв'язку з цим ще К. Д. Ушинський стверджував, що "у основі особливої ідеї виховання у кожного народу лежить, звичайно, особлива ідея про людину, про те, якою повинна бути людина за розумінням народу у відомий період народного розвитку; кожний народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особистостях" [1: 228].

Формування системи ціннісних орієнтацій української національної групи за кордоном, передусім, пов'язане з освітньо-педагогічними процесами, з навчанням і вихованням дітей. Враховуючи це, у даній статті ми намагаємося розглянути важливість формування складових системи ціннісних орієнтацій засобами освіти на прикладі українців, що постійно мешкають в умовах полікультурного простору Росії.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній педагогіці звертання до проблем типології освітніх цінностей, пошуків ціннісних пріоритетів спостерігається досить часто. У педагогічній літературі пропонується чимало підходів і схем до систематизації та інтерпретації ціннісних феноменів.

Неодноразово висвітлювали окремі проблеми педагогічної аксіології та класифікації цінностей у своїх працях українські та російські теоретики педагогіки та фахівці з філософії освіти – В. П. Андрущенко, В. П. Безпалько, І. Д. Бех, В. І. Невзоров, Г. М. Гуменюк, І. М. Дичківська, В. О. Огнев'юк, М. Д. Нікандров, Б. Т. Ліхачов та інші. Однак такі важливі ціннісні компоненти, як релігійна терпимість і міжкультурний діалог у межах функціонування закордонної етнічної (української) групи фактично перебувають поза науковою увагою учених.

Метою даної статті виступає дослідження і аналіз цих компонентів ціннісної системи, а також розгляд можливостей їх формування засобами освіти (в умовах українського освітнього простору Російської Федерації).

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою системи ціннісних координат українців у Росії виступає *релігійна терпимість*. Розвиток сучасної практики вивчення релігій (як релігієзнавчої освіти) у світських навчальних закладах Російської Федерації як федеральних, так і у загальнонаціональних, робить можливим використання тут навчально-виховного потенціалу релігієзнавчих знань, особливо щодо завдань дотримання принципів конфесійної терпимості. Основа релігійної терпимості стосовно громадян у демократичному суспільстві, яким визначає себе сучасний російський соціум, включає у себе як повагу до загальносуспільних релігійних ідеалів і цінностей, так і розуміння конфесійної та традиційної релігійної специфіки різних етнічних груп, які формують дане суспільство. Причому терпимість повинна виховуватися у суспільстві не на абстрагованих релігійних уявленнях про якісь універсальні релігійно-конфесійні форми, здатні до "об'єднувачих" суспільних процесів, а також не шляхом відмови від визнання особливостей етнічних релігійних проявів чи змісту національних традицій, а на основі залучення особистості до відповідності своїй національно-релігійній культурі, її духовному змісту, враховуючи при цьому сучасний досвід міжкультурної взаємодії та толерантності.

Також необхідність включення та детермінації релігієзнавчої інформації до змісту навчально-виховної діяльності сучасних російських шкіл, у тому числі і національних, викликана об'єктивною оцінкою ролі релігії в історично-культурному розвитку суспільства та у сучасних реаліях. Без таких знань незалежно від особистої світоглядної ідентифікації буде ускладнена також реалізація принципів суспільної толерантності. Наприклад, школяр буде інтегруватися у суспільство, в якому певна частина

шляхів діяльності національних громад або соціальних груп може бути йому абсолютно незрозумілою. Як результат – незрозуміння мотивів, поведінкових стереотипів, етичних, побутових і естетичних пріоритетів і цінностей, викликаних релігійними уявленнями інших людей, може викликати підозрілість і упередженість, небажану міжетнічну напругу.

Безумовно, деякі протиріччя та несприйняття між національними та різноконфесійними групами у суспільстві завжди будуть зберігатися і позбавитися їх назавжди не уявляється можливим. Але знання про особливості релігійних культур, системи моралі, традиції інших народів, здобуті у процесі навчання та виховання, можуть дозволити успішніше формувати систему толерантних відносин у російському суспільстві.

Релігієзнавча освіта у школі повинна бути спрямованою на знайомство дітей з релігійними традиціями національних груп, які мешкають у Росії. Це дозволить не лише дати загальні знання з релігієзнавства у контексті гуманітарної освіти, а, водночас, у подальшому більш усвідомлено будувати стосунки з представниками іншого етнокультурного середовища. Виховний потенціал релігійних культур, крім того, не зводиться лише до просвітницької ролі, а визначається своїм ціннісним фондом, який включає етичні, світоглядні, сімейні, традиційні, художньо-пізнавальні та інші цінності, котрі можуть бути задіяними повністю чи частково у суспільних відносинах – сімейних, національних, освітніх, соціальних.

Сучасна Росія – полірелігійна і поліконфесійна країна, оскільки на її території репрезентовано більше 100 релігійних напрямків. Звичайно, представники усіх віросповідань контактують і взаємодіють один з одним. Складний поліетнічний і багаторелігійний склад населення викликає постійну необхідність спрямовувати зусилля держави на підтримку поміркованих дій щодо різних релігій, конфесій, релігійних форм і спрямувань. Можливості реалізації релігійної терпимості у сучасній Російській Федерації залежать від кількох факторів, що мають практичний, теократичний і правовий характер.

По-перше, йдеться про саме розуміння принципу релігійної терпимості, його відповідності тим універсальним атрибутам толерантності, які прийняті до виконання у світі. По-друге, варто говорити про відображення принципу терпимості у державно-правових документах і його втіленні у законодавчих актах, які пропонують юридичні гарантії представникам різних конфесій. По-третє, великої ваги набуває як існуючий рівень релігійної культури у суспільстві, так і наявність моментів цілеспрямованої та результативної релігієзнавчої освіти.

Російські державні діячі неодноразово підкреслювали відповідно до загальноприйнятих міжнародних документів ("Загальної декларації прав людини", "Декларації про усунення всіх форм нетерпимості та дискримінації у зв'язку з релігією та переконаннями", "Паризької хартії" та інших) свої цілі: забезпечити рівність усіх релігійних об'єднань і груп перед законом, виключивши будь-які форми релігійної дискримінації, а також створювати умови для ситуації терпимості та взаємного співробітництва усіх релігійних напрямків. Такі цілі окреслені й у багатьох законодавчих документах Російської Федерації. Так, теза про релігійну терпимість знайшла відображення у Конституції РФ: "Держава гарантує рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від... ставлення до релігії... забороняються будь-які форми обмеження прав громадян за ознаками релігійної належності" (частина 2, стаття 19); "забороняється пропаганда... релігійної вищості" (частина 2, стаття 29). Широко питання релігійної терпимості трактується також у Федеральному законі "Про свободу совісті та релігійні об'єднання" від 26 вересня 1997 року, який включив усі основні правові норми, пов'язані з цією проблемою.

На жаль, законодавче закріплення правових положень не завжди знаходить відповідне підтвердження у реальному житті. Іноді у Росії у практичній площині натрапляємо на приклади, коли релігійна терпимість розуміється повною міжконфесійною конвертацією релігійних цінностей за ознакою релігійної подібності або релігійної уніфікації: йдеться, зокрема, про міжконфесійну уніфікацію під егідою Російської православної церкви. Так, саме з цієї причини на російських теренах фактично відсутні представництва Української православної церкви Київського патріархату, автокефальної Української православної церкви, репрезентативно обмежені нечисленними периферійними осередками Українська католицька церква, Українська греко-католицька, українські форми протестантизму. У той же час, потреба у діяльності цих релігійних інституцій, особливо у місцях компактного проживання українських громад, на сьогодні досить бажана. За таких умов роль полікультурної релігієзнавчої освіти у Російській Федерації суттєво посилюється як у контексті федеральної та регіональної влади, так і місцевих громадських асоціацій та об'єднань, у тому числі українських.

Важливим фактором формування ціннісних орієнтацій в умовах полікультурного суспільства, яким виступає російське, може виступати також здатність до *міжкультурного діалогу (полілогу)*. Його головним змістом є надання рівних прав усім членам суспільства, незалежно від національної, релігійної чи мовної належності. Основою реалізації міжкультурного діалогу, як правило, виступають загальнолюдські цінності, насамперед, пов'язані з правами особистості. Діалог культур у пошуках спільних зацікавлень не може супроводжуватися нав'язуванням будь-яких штампів, поведінкових зразків

чи норм. При цьому фактично стверджується презумпція того, що права людини є позакультурними (надкультурними) формами реальності, які однаково прийнятні для усіх типів культур.

Здатність до діалогу виступає вкрай важливою рисою особистості, оскільки діалог відкриває можливості для розуміння інших людей, іншої системи цінностей, інших ціннісних мотивацій тощо. У міжкультурному контексті діалог сприяє обміну думками, враженнями, оцінками між представниками різних культур і, відповідно, розвиває взаєморозуміння та взаємосприйняття.

Важливою передумовою міжкультурного діалогу постає особистісна ідентифікація. Так, особистість повинна для себе чітко визначити ті рівні, на яких вона себе ідентифікує: етнічна (національна) група, місцевий або регіональний рівень, рівень держави, можливо, рівень наднаціонального утворення (СНД, Європейський Союз і т. ін.). Такий розподіл прийнятий сьогодні в усьому світі і характерно, що сучасна особистість схильна долучатися до різних ідентифікаційних спільностей, далеко не тільки національних.

У сучасних умовах у межах міжкультурного діалогу збільшується кількість форм його реалізації, більш розмаїтм постає і формат його використання. Так, з ініціативи Ради Європи було створено Білу книгу з міжкультурного діалогу "Живемо разом як рівні", у роботі над якою узяли активну участь державні та громадські інституції Російської Федерації, у тому числі й українські громади. У цих же рамках останніми роками проводяться численні конференції та симпозиуми, у роботі яких задіяні представники різних національностей і конфесій. Наприклад, з 2002 року щорічно відбувається форум "Діалог цивілізацій", започаткований громадськими організаціями Росії, Греції та Індії. У листопаді 2008 року у Татарстані працював міжнародний молодіжний форум "Міжкультурний діалог і його релігійний вимір", у роботі якого активну участь узяла й українська громада міста Казані. Важливого значення набула поява у Росії першого підручника з освіти у галузі прав людини "Компас", призначеного для практичного використання національними молодіжними організаціями російських регіонів. За останні кілька років у Російській Федерації було включено до календаря кілька пам'ятних дат, що відображають міжкультурні цінності: 17 лютого – День спонтанних проявів доброти; 21 травня – День культурного різноманіття в ім'я діалогу та розвитку; 16 листопада – День толерантності. Відзначення та популяризація цих дат покликані сприяти поглибленню форм міжкультурної комунікації.

У більшості суб'єктів федерації, крім того, створені та активно функціонують центри національних культур. В усіх великих містах Росії у напрямку міжкультурного діалогу також проводяться дні національних культур, різноманітні конкурси та презентації, фестивалі, з'їзди, симпозиуми, виступи національних творчих колективів, діють численні волонтерські та соціальні програми.

Однак найбільш вагомим засобом забезпечення міжкультурного діалогу може виступити *міжкультурна освіта*, здатна запропонувати широке поле знань про спільність і особливості щодо життя, традицій, національних смаків різних народів, навчити особистість відчувати себе позитивно, активно та креативно при зустрічі з носіями відмінних цінностей.

У сучасній педагогіці можна натрапити на випадки, коли поняття "полікультурної" (мультикультурної) та "міжкультурної" освіти використовуються синонімічно. Але, незважаючи на семантичну близькість, вони висвітлюють дещо різні понятійні категорії. Так, сенс феномену полікультурної освіти, швидше, розкривається через поєднання категорій "культурного монізму" та "культурного плюралізму", які відтворюють два аспекти культурного буття – єдність (неповторність) і розмаїття (множинність). Полікультурна освіта спрямована на засвоєння та сприйняття обох цих аспектів засобами навчально-виховної діяльності. Світ полікультурної освіти – багатомірний; він передбачає формування особистості, готової до активного життя та діяльності в умовах інакшої (у нашому випадку – національно чужої) для даної особистості реальності. А це вимагає оволодіння полікультурними, багатомірними, синтезованими знаннями. Напевне, особливості полікультурності і полікультурної освіти загалом добре розкриваються у поширених сьогодні у середовищі українців Росії лозунгах на кшталт: "Україно, ти нам мати, а Росія – то сестра", "Україна – наша ненька, батько наш – Башкортостан" тощо, що має означати одночасне сповідання кількох типів культур, мов, традицій, цінностей, досягнуте у результаті актуалізації засобів полікультурної освіти.

Зміст міжкультурної освіти, так само як і полікультурної, виводить її з рамок етноцентризму, однак не спонукає до засвоєння цінностей іншої культури у повному об'ємі на рівні мови, ментальності, традиційно-звичайних норм тощо. Міжкультурну освіту можна розглядати у контексті:

- розширення однокультурних норм на рівні корисного пізнання;
- позбавлення власних стереотипів і подолання упереджень про можливі судження та дії з боку представників інших культур;
- ламання міжкультурних бар'єрів і сприяння відносинам між людьми різної етнічності, культури та релігії;
- навчання та спілкування між особами та громадами для взаєморозуміння та досягнення позитивних результатів;
- поєднання індивідуальної відповідальності з відповідальністю перед національною чи соціальною громадою, народом, країною.

Міжкультурна освіта не повинна нав'язувати будь-яких освітніх завдань. Вона лише покликана навчати взаємному визнанню міжкультурних цінностей і інших взаємодій, переглядати та висвітлювати недооцінені культури чи мови, відстоювати та поширювати рівні можливості кожного учня на освіту та культурний розвиток. Безпосереднє звертання до міжкультурної освіти відбувається у випадках залучення до шкільного навчання дітей-мігрантів. Однак застосування міжкультурної освіти торкається не лише самих мігрантів, які потребують інтеграції, але й тих, хто безпосередньо інтегрує – соціальної, національної чи шкільної громади. У свою чергу, це вимагає спеціальної міжкультурної освітньої підготовки від учителів, вихователів, адміністраторів, голів і членів громад, іншого персоналу, який взаємодіє з мігрантами. Усі вони у рамках міжкультурної освіти повинні володіти інформацією про умови та правила життя у країнах, звідки прибули мігранти, про мовні особливості і т. ін., створюючи умови для обопільної співпраці та розуміння. Цей процес можна удосконалювати через поглиблення культурних і мовних знань учителів, через використання освітнього обміну, залучення до викладання навчальних дисциплін учителів, які походять з країни міграції. У сучасних умовах формування так званої "четвертої" (еконімічної) української міграційної хвилі на схід, переважно до Російської Федерації, дана проблема набуває особливої актуальності та зачіпає, насамперед, дитяче (шкільне) покоління переселенців.

Іншим джерелом міжкультурної освіти можуть виступати міжкультурні книгозбірні або спеціальні інформаційні центри, що здатні надавати як різномовні джерела інформації, так і методичні матеріали, призначені для міжкультурної співпраці, навчання та викладання.

Міжкультурна освіта – це дієвий шлях навчання різним знанням, у тому числі знайомства з філософськими, релігійними, сучасними молодіжними переконаннями, спосіб подолання упереджень та етнічного приниження, підтримка жвавого проблемного діалогу, заохочення взаємної поваги та довір'я через діалог. Міжкультурна освіта дозволяє звертатися до делікатних і суперечливих проблем, розширює можливості критичного або дискусійного ставлення щодо певних переконань, аналізувати та інтерпретувати інформацію. Вона здатна навчати не тільки теоретично, але й у щоденних практичних взаєминах поважати інші переконання та способи мислення, відмінні від своїх власних та підтримувати помірність у ствердженні власної національної ідентичності.

Висновок. Таким чином, впровадження ціннісних орієнтацій значною мірою залежить від системи освіти, яка покликана не тільки сприяти формуванню світогляду особистості, плекати вміння у практичній діяльності продовжувати самостійно вчитися, розвивати критичне мислення і т. ін., але і формувати здатність до пізнання та засвоєння нею цінностей різних культур. Важливою тут видається і роль учителя-наставника, який у своїй діяльності повинен так підбирати методи та способи навчання і виховання, інформаційні освітні технології, щоб донести до тих, хто навчається, уявлення про багатомірність і багатство гуманістичних цінностей, сформувані розуміння розмаїтого їх застосування, складності й неоднозначності ціннісних оцінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 314 с.
2. Ісакова І. Українці в Російській Федерації [Електронний ресурс] / І. Ісакова // Український огляд. – Режим доступу : <http://ukrainistika.ru/ik 2010/62-inna-isakova-ukrainci-v-rosijskij-federaciji.-html>.
3. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави / Г. Ситник // Вісник Національної академії державного управління. – 2004. – № 2. – С. 369–374.
4. Шелер М. Ресентимент в структурі моралей = Das Ressentiment im Aufbau der Moralen / М. Шелер ; [пер. с нем. А. Н. Малинкина]. – СПб. : Университетская книга, 1999. – 137 с.
5. Эко У. Отсутствующая культура / У. Эко. – СПб. : Изд. С. Л. и М. И. Свечкиных, 1998. – 311 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Yaswin V. A. Obrazovatel'naiia sreda : ot modelirovaniia k proektirovaniu [Schooling Environment : from Modeling to Projection] / V. A. Yaswin. – M. : Smysl, 2001. – 314 s.
2. Isakova I. Ukrainci v Rosiis'kii Federatsii [The Ukrainians in the Russian Federation] [Elektronnyi resurs] / I. Isakova // Ukrainiys'kyi oghliad [Ukrainian View]. – Rezhym dostupu : <http://ukrainistika.ru/ik 2010/62-inna-isakova-ukrainci-v-rosijskij-federaciji.-html>.
3. Sytnyk G. Natsionalni tsinnosti yak osnova progresyvnogo rozvytku osobystosti, suspil'stva, derzhavy [National Values as the Basic Progressive Development of Personality, Society and State] / G. Sytnyk // Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnogo upravlinnia. – 2004. – № 2. – S. 369–374.
4. Sheler M. Resentiment v strukture morali = Das Ressentiment im Aufbau der Moralen [Resentment in the Moral Structure = Das Ressentiment im Aufbau der Moralen] / M. Sheler. – SPb. : Universitetskaia kniga, 1999. – 137 s.
5. Eko U. Otsutstvuiushchaia kul'tura [Absent Culture] / U. Eko. – SPb. : Izd. S. L i M. I. Svechkinikh, 1998. – 311 s.

Матеріал надійшов до редакції 22.03. 2012 р.

Пономаревский С. Б. Религиозная терпимость и межкультурный диалог в системе ценностных координат поликультурного общества и формирование их средствами образования (на примере украинцев в России).

В статье проанализирована специфика религиозной терпимости и межкультурного диалога как составных системы ценностных ориентаций на примере их практического использования и формирования средствами образования в условиях украинского образовательного пространства в Российской Федерации. Кроме того, упоминаются вскользь также другие компоненты ценностной системы (межэтническая толерантность, этническое взаимопонимание и другие), важные для процессов формирования этой системы в мультикультурном обществе. Рассматривается важность формирования аксиологических компонентов (в условиях России) в соответствии с общепринятыми международными документами и декларациями.

Ponomarevs'kyi S. B. The Religious Tolerance and Multicultural Dialogue as the Components of the Appreciative Coordinates of the Multicultural Society and their Formation by Means of Education (on the Example of Ukrainians in Russia)

The article analyzes the peculiarities of the religious tolerance and multicultural interaction as the components of appreciative orientations system, taking as an example their practical usage and their formation by educational means in the Ukrainian schooling within Russian Federation. Moreover, some other components, included in the appreciative system, which are important for this system formation in the multicultural society, are mentioned. For instance, interethnic tolerance, mutual understanding and some other. The necessity of axiological components formation in Russia according to the common international, documents and declarations is observed.